

JURNALISTIKA TARIXI: TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA ZAMONAVIY JURNALISTIKAGA TA'SIRI

Tursunova Dilsoʻz Abrorovna

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqola jurnalistikaning shakllanishi va rivojlanish tarixiga bagʻishlangan boʻlib, qadimiy axborot almashinuvi shakllaridan tortib zamonaviy raqamli jurnalistikagacha boʻlgan taraqqiyot bosqichlari tahlil qilinadi. Matbuot tarixidagi muhim davrlar, Gʻarb va Sharq jurnalistikasining rivojlanish farqlari, sovet davrida jurnalistikaning mafkuraviy yoʻnalishi, mustaqillikdan keyin Oʻzbekistonda yuz bergan tub oʻzgarishlar batafsil yoritiladi. Shuningdek, jurnalistika tarixini oʻrganishning hozirgi jurnalistikaga taʼsiri ochib beriladi.

Kalit soʻzlar: Jurnalistika, matbuot, tarix, OAV, axborot, taraqqiyot, senzura, erkinlik, zamonaviy jurnalistika, Oʻzbekiston.

Jurnalistika insoniyat tarixida axborot tarqatish va jamoatchilik fikrini shakllantirish vositasi sifatida alohida oʻrin tutadi. U insoniyat taraqqiyotining barcha bosqichlarida jamiyat hayotining ajralmas qismi boʻlib kelgan. Har bir davr, har bir tuzum, har bir xalqning ijtimoiy hayotida jurnalistika oʻziga xos shakl va mazmunda namoyon boʻlgan. Dastlabki axborot almashinuvi ogʻzaki shaklda boʻlgan boʻlsa, keyinchalik yozuv va matbaa ixtiro qilinishi bilan bu jarayon keng tus oldi. Tarixan olib qaraganda, jurnalistika har doim ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotda muhim rol oʻynab kelgan, uning rivojlanishi esa jamiyat taraqqiyot darajasining koʻrsatkichi hisoblangan.

Qadimgi jamiyatlarda axborot yetkazish jarayoni odatda ogʻzaki shaklda yoki yozma bitiklar orqali amalga oshirilgan. Masalan, miloddan avvalgi Rimda “Acta Diurna” nomli axborotlar devorlarga ilib qoʻyilgan boʻlib, u zamonaviy gazetalarning ilk shakli sifatida eʼtirof etiladi. Xitoyda esa hukmdorlar tomonidan chiqarilgan farmonlar va yangiliklar yozuvchilar orqali xalq orasida tarqatilgan. Bularning barchasi jurnalistikaning ibtidoiy shakllari boʻlib, axborot almashinuvi ehtiyojining qadimdan mavjudligini koʻrsatadi.

Jurnalistika tarixidagi eng katta burilish bosmaxonaning ixtiro qilinishi bilan yuz berdi. 1440-yilda Iogann Gutenberg tomonidan harf terish usulidagi bosmaxona yaratilishi bilan bosma matbuot yuzaga keldi. Bu kashfiyot tufayli axborot koʻplab nusxalarda chop etilib, keng ommaga yetib bora boshladi. 17-asrga kelib Yevropa mamlakatlarida birinchi gazetalar chop etildi. Masalan, Germaniyada “Relation” gazetasi, Angliyada “Oxford Gazette”, Fransiyada “La Gazette” kabi nashrlar jamiyatda keng muhokama qilinayotgan voqealarni yoritishga kirishdi. Bu nashrlar nafaqat xabarlar, balki tahliliy materiallar, hukumat siyosatini yorituvchi maqolalarni ham oʻz ichiga olgan. Shuningdek, bu davrda matbuot jamoatchilik nazoratining shakllanishida muhim vositaga aylandi.

Sharq mamlakatlarida, ayniqsa musulmon olamida jurnalistika nisbatan kechroq shakllandi. Biroq bu mintaqalarda ham matbuot xalqni ma’rifatli qilish, siyosiy ongini uyg‘otish vazifasini bajargan. Turkistonda XIX asr oxirlariga kelib “Turkiston viloyatining gazetasi”, “Tarjumon”, “Sadoyi Turkiston” kabi gazetalar milliy uyg‘onish, ma’rifatparvarlik va jadidchilik harakatining asosiy targ‘ibotchilariga aylandi. Bu nashrlar orqali xalq orasida savodxonlik ortib, mustamlaka siyosatiga qarshi ongli munosabat shakllandi. Ayniqsa, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Ismoil G‘aspirali kabi ziyolilar matbuotni xalqni uyg‘otuvchi kuch deb bilganlar va o‘z asarlari bilan buning amaliy namunasini ko‘rsatganlar.

Sovet Ittifoqi davrida jurnalistika qat’iy ideologik nazorat ostida bo‘lgan. Bu davrda matbuot hukumat siyosatini targ‘ib qilish, kommunistik mafkurani yoyish vositasi sifatida xizmat qilgan. Har bir maqola partiyaning siyosatiga muvofiqlashtirilgan, senzura kuchli bo‘lgan. Biroq bu sharoitda ham ijtimoiy hayotni yoritishga uringan, o‘z fikrini obrazli ifoda etgan jurnalistlar, yozuvchilar, muharrirlar faoliyat yuritgan. Masalan, “Qizil O‘zbekiston”, “Lenin yo‘li” kabi nashrlar orqali O‘zbekiston jurnalistlari o‘z davri muammolarini yoritishga harakat qilganlar. Shu bilan birga, bu davrda jurnalistika fani rivojlandi, jurnalist kadrlar yetishtirildi, oliy ta’lim muassasalarida jurnalistikani o‘rgatuvchi fakultetlar ochildi.

1991-yilda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, jurnalistika sohasida yangi davr boshlandi. So‘z erkinligi tamoyillari asta-sekin joriy qilindi. Matbuot, radio va televideniye bilan bir qatorda yangi ommaviy axborot vositalari – xususiy gazetalar, internet nashrlari, bloglar va ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot tarqatish yo‘lga qo‘yildi. Bu erkinlik axborot maydonining kengayishiga, jurnalistlarning erkin fikr bildirishiga imkon yaratdi.

Mustaqillik yillarida “Hurriyat”, “Xalq so‘zi”, “Zarafshon”, “Ma’rifat”, “Jamiyat” kabi nashrlar paydo bo‘lib, ijtimoiy hayotning dolzarb masalalarini ko‘tarishga kirishdi. Ayniqsa, yangi avlod jurnalistlarining yetishib chiqishi, tahliliy materiallarning ko‘payishi matbuotning ijtimoiy hayotdagi rolini oshirdi.

Bugungi kunda esa jurnalistika yangi bosqichga – raqamli axborot makoniga qadam qo‘ymoqda. Internet jurnalistikasi, bloggerlik, ijtimoiy tarmoqlar orqali axborot tarqatish ommalashdi. Bu esa an’anaviy jurnalistika oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda – tezkorlik, aniqlik, ishonchlik, tanqidiy tahlilga asoslangan yondashuv. Ayni paytda sun’iy intellekt, algoritmlar, big data texnologiyalari ham jurnalistikada qo‘llanila boshladi. Ammo bu yangiliklar bilan bir qatorda, jurnalistikaning tarixiy ildizlarini, etik me’yorlarini unutmaslik zarur. Chunki jurnalistika tarixidan saboq olish bugungi axborot muhitida xatolarga yo‘l qo‘ymaslik, jamiyatga halol va haqqoniy xizmat qilishda muhim omil bo‘lib qoladi.

Xulosa qilib aytganda, jurnalistika tarixi – bu inson tafakkuri, so‘z va axborot erkinligining uzoq yillik kurashlar tarixidir. Jurnalistika bugungi taraqqiy etgan holatiga kelguncha ko‘plab sinovlarni, senzuralarni, mafkuraviy to‘siqlarni bosib o‘tgan. Har bir

bosqichda jurnalistlar o'zining ijtimoiy mas'uliyatini anglagan holda xalq uchun xizmat qilgan. Bugun esa bu tarixiy tajribani chuqur o'rganish, undan saboq olish, zamonaviy vositalar bilan uyg'unlashtirish orqali kelajak jurnalistikasini yanada yuksak bosqichga olib chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamatova M., Karimova R. – Jurnalistikaga kirish, Toshkent, 2020
2. Nosirov R. – O'zbekiston jurnalistikasi tarixi, Toshkent, 2018
3. Rustamova Z. – Jahon jurnalistikasi tarixi, Toshkent, 2015
4. Jalilov S. – Ommaviy axborot vositalari: nazariya va amaliyot, Toshkent, 2019
5. "Turkiston viloyatining gazetasi" – arxiv sonlari
6. UNESCO – World Trends in Freedom of Expression and Media Development, 2022
7. www.kun.uz, www.gazeta.uz – O'zbekiston jurnalistikasi yangiliklari